

УДК 911.3

Канська В.В.*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського*

Конструктивно-географічні підходи до поліпшення сучасного стану антропогенних заповідних об'єктів та їх роль у розвитку туризму на Поділлі

У статті розглянуті конструктивно-географічні підходи до поліпшення сучасного стану антропогенних заповідних об'єктів (АЗО) Поділля, які уже зараз мають значну наукову, естетичну, пізнавальну, виховну і практичну значимість. Акцентується увага на тому, що кожний антропогенний ландшафтний комплекс або об'єкт, що необхідно заповідати, потребує індивідуального підходу, а їх створення і функціонування у єдиній системі заповідних об'єктів забезпечить локальний підхід. Конструктивно-географічні підходи до поліпшення сучасного стану антропогенних ландшафтів у статті показані на прикладі селитебних ландшафтів як у складі сільських, так і міських комплексів. Цього можна досягти за умов створення у селах спеціалізованих музеїв на основі окремих АЗО, груп заповідних об'єктів, що формують у селах оригінальні території – «куточки» як основу для музеєфікації частини села та музею під відкритим небом. Формуванню антропогенних заповідних об'єктів у містах і містечках Поділля приділяється значно більше уваги. Індивідуальне створення антропогенних заповідних об'єктів забезпечується історико-пізнавальним, компонентно-функціональним та ландшафтно-естетичним підходами. Локальне формування АЗО зараз можливе і необхідне, у першу чергу, в місцях значної концентрації населення, активного розвитку виробництва і, відповідно, наявності коштів. Локальний підхід до поліпшення сучасного стану АЗО доцільно проводити за схемою: заповідання умовно-натуральних або натурально-антропогенних заповідних об'єктів; заповідання антропогенних заповідних об'єктів (літолого-геоморфологічна, гідрологічна, фітологічна групи, ландшафтно-технічні системи).

Ключові слова: Поділля, антропогенний заповідний об'єкт, індивідуальний підхід, локальний підхід, селитебний ландшафт, природно-заповідний фонд, містечкові АЗО, туризм.

Канская В.В. Конструктивно-географические подходы к улучшению современного состояния антропогенных заповедных объектов и их роль в развитии туризма на Подолье. В статье рассмотрены конструктивно-географические подходы к улучшению современного состояния антропогенных заповедных объектов (АЗО) Подолья, которые уже сейчас имеют большую научную, эстетическую, познавательную, воспитательную и практическую ценность. Акцентируется внимание на том, что каждый антропогенный ландшафтный комплекс или объект, который необходимо охранять, требует индивидуального подхода, а их создание и функционирование в единой системе заповедных объектов обеспечит локальный подход. Конструктивно-географические подходы к улучшению современного состояния антропогенных ландшафтов в статье показаны на примере селитебных ландшафтов как в составе сельских, так и городских комплексов. Этого можно достичь при условии создания в селах специализированных музеев на основе отдельных АЗО, групп заповедных объектов, которые формируют в селах оригинальные территории – «уголки» как основу для музефикации части села и музея под открытым небом. Формированию антропогенных заповедных объектов в городах и городках Подолья уделяется значительно больше внимания. Индивидуальное создание антропогенных заповедных объектов обеспечивается историко-познавательным, компонентно-функциональным и ландшафтно-эстетическим подходами. Локальное формирование АЗО сейчас возможно и необходимо, в первую очередь, в местах значительной концентрации населения, активного развития производства и, соответственно, наличия средств. Локальный подход к улучшению современного состояния АЗО целесообразно проводить по схеме: заведение условно-натуральных или натурально-антропогенных заповедных объектов; заведения антропогенных заповедных объектов (литолого-геоморфологическая, гидрологическая, фитофизиологическая группы, ландшафтно-технические системы).

Ключевые слова: Подолье, антропогенный заповедный объект, индивидуальный подход, локальный подход, селитебный ландшафт, природно-заповедный фонд, местечковые АЗО, туризм.

Kanska V.V. The structurally and geographic approaches for improvement current state of anthropogenic protective objects and their role in development of tourism in Podillia. The value of

anthropogenic protected objects (APO) increases in the decision of environmental, economic and social problems of Podillia. The separation and further study of anthropogenic protected objects of Podillia in the historical and geographical aspects becomes a new direction of reserve fund study, especially at a time when their fraction in total anthropogenic list of protected sites rapidly growing. The anthropogenic protected objects' research shows their uniqueness and the need for conservation in the future. The article describes the structural and geographical approaches to improve the current state of anthropogenic protected objects of Podillia, which are already having a considerable scientific, aesthetic, cognitive, educational and practical significance. The attention is focused on the fact that each anthropogenic landscape complex or object, which should bequeath, requires an individual approach and their establishment and operation in a single system of protected areas provides a local approach. Such a system should contain a unique and significant in any aspect of natural, man-made and natural and anthropogenic objects. They are all natural, although different in origin. As the system itself, and each protected object in its structure must be protected by the state. Structurally and geographical approaches to improve the current state of anthropogenic landscapes in the article shown an example of settlement landscapes both within rural and urban complexes. This can be achieved through the establishment of specialized museums in villages on the basis of certain APO, groups of protected areas that form the original territories in villages – «corners» as a basis for museum creation of the village and open-air museum. Much more attention is paid to the formation of anthropogenic protected objects in the towns and small-towns of Podillia. Individual creation of anthropogenic protected objects provided a historical and informative, component and functional, landscape and aesthetic approaches. Local formation of APO is possible and necessary, especially in areas with large concentration of population, active development of production and, consequently, the availability of funds. The local approach to improve the current state of anthropogenic protected objects appropriate to the scheme: conservation conditional natural or man-made natural and protected areas; conservation of anthropogenic protected objects (lithological and geomorphological, hydrological, phytological groups, landscape engineering systems). Combining of local and individual approaches is one of the ways of forming a regional system of anthropogenic protected objects.

Keywords: Podillia, anthropogenic protected object, individual approach, local approach, settlement landscapes, Nature Reserve Fund, small-town APO, tourism.

Наявність проблеми. Значення антропогенних заповідних об'єктів (АЗО) зростає у вирішенні екологічних, економічних і соціальних проблем Поділля. Нині вони виконують функції скарбниць не лише рідкісних видів флори і фауни у межах антропогенних ландшафтів, а й унікальних геологічних, гідрологічних комплексів, цікавих архітектурних ансамблів фортифікаційного, сакрального та садово-паркового значення, які складають суттєвий відсоток у загальному обсязі природно-заповідного фонду як місцевого, так і загальнодержавного значення. АЗО, що взяті під охорону, уже зараз мають значну наукову, естетичну, пізнавальну, виховну і навіть практичну цінність. У результаті широкого розповсюдження антропогенних ландшафтів кількість і площі АЗО в майбутньому суттєво зростатимуть, що не лише призведе до змін у структурі природно-заповідного фонду, а й до оптимізації окремих видів господарської діяльності людей, зокрема рекреації і туризму на території Поділля [7, 8].

Виокремлення і подальше вивчення всіх антропогенних заповідних об'єктів Поділля в історичному та географічному аспектах є новим напрямом дослідження заповідного фонду, особливо в наш час, коли їх частка в загальному переліку антропогенних заповідних об'єктів інтенсивно зростає. Це пов'язано, перш за все, із будівництвом модернізованих промислових об'єктів, які з часом витісняють застарілі, що, у свою чергу, поволі стають так званими «реліктами» на сучасному фоні. Цей процес може бути нескінченним, оскільки людство прогресує у створенні нових технологій. Можна припустити, що через 50 років усі теперішні промислові підприємства будуть розглядатись як об'єкти XVIII-XIX сторіччя на теперішньому етапі.

Зараз є численний перелік унікальних пам'яток природи, історії господарства,

археології тощо, далеко не всі з яких мають статус заповідного об'єкта. Дослідження антропогенних заповідних об'єктів Поділля показують їх унікальність і потребу заповідання у майбутньому, що доводить актуальність дослідження.

Аналіз попередніх досліджень. Антропогенних ландшафтних комплексів і об'єктів, що потребують заповідання, багато й неможливо схарактеризувати всі. Г.І. Денисик [4, 5, 6] розглядає окремі підходи до можливого заповідання їх оригінальних або унікальних ландшафтних комплексів та об'єктів на прикладі селитебних і дорожніх ландшафтів. Бродський Є. [1], Даниляк О.О. [3] деталізують законодавчу та правову базу функціонування, збереження та розвитку природно-заповідного фонду України, шляхи удосконалення норм законодавства України щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду. Гетьман В. І. розглядає розвиток екотуризму на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду [2]. Тут пропонуємо дещо інші підходи до вирішення проблем природно-заповідного фонду, які доцільно показати на прикладі Поділля як унікального регіону України.

Мета – обґрунтувати конструктивно-географічні підходи до поліпшення сучасного стану антропогенних заповідних об'єктів, акцентувати їх роль у розвитку туризму на Поділлі.

Результати дослідження. Наявні об'єкти природно-заповідного фонду створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для відповідної ландшафтно-зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки. Однак, нинішня система таких об'єктів дещо однобока. Враховуючи частку антропогенних ландшафтів (95%) на Поділлі, приміром, доцільно реорганізувати природно-заповідний фонд, додавши антропогенні заповідні об'єкти. Це дасть можливість не лише в повній мірі зберегти унікальні ландшафти, а й оптимізувати туризм на Поділлі.

Кожний антропогенний ландшафтний комплекс або об'єкт, що необхідно заповідати, потребує індивідуального підходу, а їх створення і функціонування у єдиній системі заповідних об'єктів забезпечить локальний підхід. Така система має містити унікальні і просто значимі у будь-якому аспекті натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні заповідні об'єкти. Усі вони природні, хоча й різні за генезою. Як сама система, так і кожен заповідний об'єкт у її складі мають охоронятися державою [1].

На нашу думку, найкраще конструктивно-географічні підходи до поліпшення сучасного стану антропогенних ландшафтів доцільно проілюструвати на прикладі селитебних ландшафтів, причому розглядати їх як у складі сільських, так і міських комплексів.

Майже у кожному селі і навіть хуторі є об'єкти, що потребують збереження. Здебільшого це старі, оригінальної архітектури церкви або костели, млини на річці або греблі, кар'єри з цікавим геологічним розрізом або штольні, окультурені джерела або оригінально оформлені колодязі, вікові дерева або їх урочища, інколи стародавні оборонні вали або городища та фортеці тощо. З них і необхідно розпочинати процес формування АЗО та складання їх кадастру. Як приклад: у центрі села Медвідка, що розташоване за 20 км на північ від м. Вінниці, збереглася стародавня (більше 420 років) дерев'яна церква. Церква займає вершину реліктової дюни, й навколо неї росте вісім вікових (230-250 років) лип. Усе разом огорожено парканом з розмірами 20x25 м. Церква і

належна їй територія з віковими липами – оригінальний культовий і природний геосайт, але в жодному історичному, археологічному, архітектурному, релігійному, природно-заповідному реєстрі не зафіксований. Знайти й зберегти такі окремі антропогенні заповідні об'єкти або геосайти – це перший крок у формуванні їх місцевої (сільської) системи.

Наступний крок – створення у селах спеціалізованих музеїв на основі окремих АЗО. Цей шлях відновлення сіл вибрали країни Балтії, Фінляндія, Швеція та ін.

На подібні музеї давно заслуговують подільські села Придністер'я та Побужжя. У Вінницькій області такими селами-музеями могли б бути Миролубівка, Буша, Лядова, Вищеольчедаїв, Печера, Губник; у Хмельницькій – села Жванець, Гуменці, Завалля; у Тернопільській – села Колоднівка, Устечко, Стінка, Острівце, Жолоби та ін.

Часто у селах об'єкти, що потребують заповідання, не є самотні, а зустрічаються групами – 2-3 і більше. До них входять одна-дві церкви з належними їм територіями, стародавня садиба або палац з прилеглими парками, млин на річці із ставком та греблею тощо. Ці групи заповідних об'єктів формують у селах оригінальні території – «куточки», що часто мають власні назви: «біля млину», «за греблею», «біля церкви», «у цвинтарі» тощо. Такі *«куточки» – прекрасна основа для музеєфікації частини села.*

У подальшому музеєфіковані «куточки» села можуть так і залишитися АЗО в структурі сільських ландшафтів або поступово підняти село до рангу музею під відкритим небом.

Ландшафтознавчі дослідження антропогенних заповідних об'єктів у містах і містечках Поділля дають можливість зробити висновок, що у цих селитебних ландшафтах АЗО приділяють значно більше уваги. Поки що цей процес відбувається стихійно, але поступово до нього, через міське планування і ландшафтний дизайн, долучаються й науковці.

Географічно та історично зумовлено так, що не лише кількісно, у порівнянні із сільськими, але й територіально АЗО у містах і містечках зосереджені переважно у їх центральних частинах: м. Бар, Тульчин, Хмільник, с. Межирів Вінницької області; м. Кам'янець-Подільський, Ізяслав, Полонне, Сатанів Хмельницької області; Заліщики, Чортків, Тербовля, Збарж Тернопільської області та ін. Тут відновлення АЗО та їх збереження й подальше використання потрібно проводити як індивідуально, так і відносно всього ансамблю АЗО центральної частини міста чи містечка загалом [10].

Отож, індивідуальне створення антропогенних заповідних об'єктів забезпечується історико-пізнавальним, компонентно-функціональним та ландшафтно-естетичним підходами [5]. Перший підхід застосовується до охорони унікальних ландшафтів з ознаками усіх етапів їх створення, адже вони ілюструють історію Поділля від первісного способу ведення господарства, до сучасних промислових підприємств чи об'єктів архітектури у межах культурного ландшафту. Компонентно-функціональний підхід застосовується до охорони у межах АЗО унікальних, іноді й звичайних джерел, геологічних розрізів на підірзних схилах і кар'єрах, окремих «гір» (горбів), вікових дерев або їх груп тощо. Безперечно, що в процесі формування мережі антропогенних заповідних об'єктів необхідно враховувати регіональні особливості природи Поділля. Так, у антропогенних ландшафтах Подільського Придністер'я кількісно переважають

геолого-геоморфологічні (урвища, розрізи, стінки, печери, горби й «гори») і гідрологічні (джерела, водоспади, ставки, копанки, затоки тощо) заповідні об'єкти. При їх заповіданні та оформленні необхідно використовувати місцеві традиції та вміння людей. Зразки такого оформлення уже є (села Буша, Миролюбівка, Лядова Вінницької області, Залуччя, Привороття, Стедениця Хмельницької області та в численних містечках і селах Тернопільської області). Ландшафтно-естетичний підхід дозволяє виділяти унікальні АЗО, характерні лише для цього регіону, які в процесі майбутньої реконструкції вдало доповнюватимуть ансамбль антропогенних ландшафтів Поділля і формуватимуть їх естетичний фон.

Локальне формування АЗО зараз можливе і необхідне, у першу чергу, в місцях значної концентрації населення, активного розвитку виробництва і, відповідно, наявності коштів. До таких відносимо примістечкові та приміські зони. З 90-х років ХХ ст. на Поділлі спостерігається тенденція розвитку субурбанізації. Вона проявляється у значному рості темпів забудови приміських зон, особливо великих та середніх міст, збільшення у приміських зонах кількості населення та робочих місць. Це призводить до зростання інтенсивності природокористування у приміських зонах. За таких умов стратегія раціонального природокористування має бути зорієнтована не стільки на зниження антропогенного навантаження, скільки на його раціональний просторовий розподіл. У цьому аспекті формування локальних приміських та примістечкових систем АЗО є надзвичайно актуальним.

Локальний підхід до поліпшення сучасного стану АЗО доцільно проводити за схемою:

- заповідання умовно-натуральних або натурально-антропогенних заповідних об'єктів;
- заповідання антропогенних заповідних об'єктів (літолого-геоморфологічна, гідрологічна, фітологічна групи, ландшафтно-технічні системи) [9].

Прикладом застосування локального підходу до створення АЗО може слугувати долина річки Рів, правої притоки Південного Бугу (рис. 1).

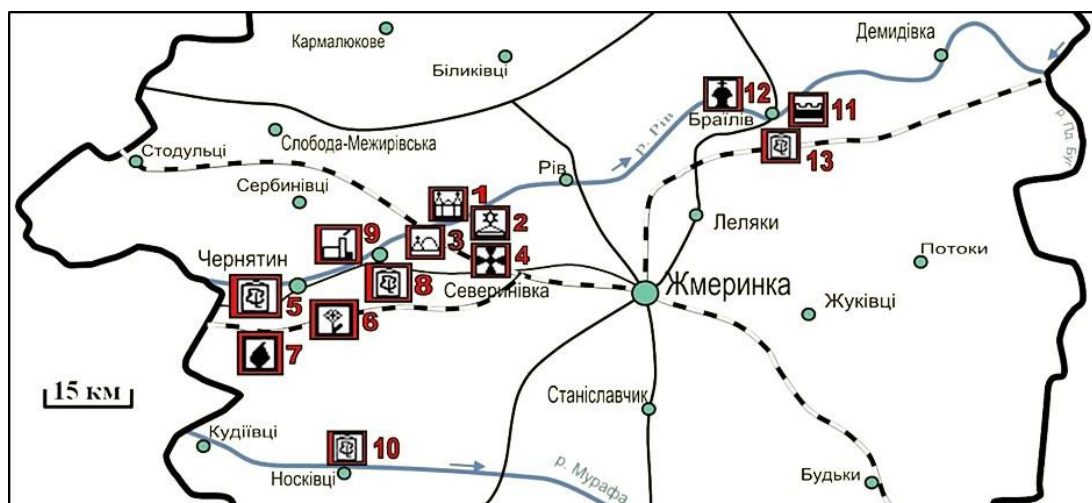


Рис. 1. Наявні до заповідання антропогенні об'єкти долини річки Рів

Висновки. Об'єднання індивідуального і локального підходів – один із шляхів формування регіональної системи антропогенних заповідних об'єктів. Це дасть можливість науковцям обґрунтувати способи реорганізації природно-заповідного фонду і застосовувати АЗО для інтенсивного розвитку туризму на Поділлі.

1. Бродський Є. Законодавча та правова база функціонування, збереження та розвитку природно-заповідного фонду України / Є. Бродський // Рідна природа. Науково-популярний екологічний журнал. Спецвипуск. 2008. – С. 19-20.
 2. Гетьман В. І. Екотуризм на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду / В. І. Гетьман // Український географічний журнал. – 2007. – № 4. – С. 48-51.
 3. Даниляк О.О. Шляхи удосконалення норм законодавства України щодо створення об'єктів природно-заповідного фонду / О. О. Даниляк // Вісник Нац. академії держ. управління при Президенті України. – 2008. – № 2. – С. 186-193.
 4. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: монографія / Г.І. Денисик – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.
 5. Денисик Г.І. Дорожні ландшафти Поділля: [монографія] / Г.І. Денисик, О.М. Вальчук. – Вінниця : Теа, 2005. –178 с.
 6. Денисик Г.І. Селитебні ландшафти Поділля: [монографія]. Ч. 1. Ландшафти міст та приміських зон / Г.І. Денисик, О.І. Бабчинська. – Вінниця : Теа, 2006. – 256 с.
 7. Исаченко А.Г. Оптимизация природной среды / А.Г. Исаченко. – М.: Мысль, 1980. – 264 с.
 8. Исаченко А.Г. Прикладное ландшафтоведение / А.Г. Исаченко. – Ленинград: ЛГУ, 1976. – Ч.1. – 152 с.
 9. Канська В.В. Локальний підхід до формування антропогенних заповідних об'єктів на прикладі приміської зони Вінниці / В.В. Канська, В.С. Канський // Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. – 2016. – Випуск 28. – Вінниця, 2016.
 10. Канська В.В. Містечкові антропогенні заповідні об'єкти / В.В. Канська, В.С. Канський // Географія та екологія: наука і освіта: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю; до 25-ї річниці Незалежності України), Умань, 14-15 квітня 2016 р. / відп. ред. О.В. Браславська. – Умань: Візаві, 2016. – С. 69-71.
-
1. Brodskiy E. Zakonodavcha ta pravova baza funktsionuvannya, zberezhennya ta rozvitku prirodno-zapovidnogo fondu Ukrayini / E. Brodskiy // Ridna priroda. Naukovo-populyarniy ekologichniy zhurnal. Spetsvipusk. 2008. – S. 19-20.
 2. Getman, V. I. Ekoturizm na teritoriyah ta ob'ekтах prirodno-zapovidnogo fondu / V. I. Getman // Ukrayinskiy geografichniy zhurnal. – 2007. – № 4. – S. 48-51.
 3. Danilyak, O. O. Shlyahi udoskonalennya norm zakonodavstva Ukrayini schodo stvorennya ob'ektiv prirodno-zapovidnogo fondu / O. O. Danilyak // Visnik Nats. akademiyi derzh. upravlinnya pri Prezidentovi Ukrayini. – 2008. – № 2. – S. 186-193.
 4. Denisik G. I. Antropogenni landshafti Pravoberezhnoyi Ukrayini: monografiya / G. I. Denisik. – Vinnitsya: Arbat, 1998. – 292 s.
 5. Denisik G.I. Dorozhni landshafti Podillya: [monografiya] / G.I. Denisik, O.M. Valchuk. – Vinnitsya : Teza, 2005. –178 s.
 6. Denisik G. I. Selitebni landshafti Podillya: [monografiya]. Ch. 1. Landshafti mist ta primiskih zon / G.I. Denisik, O.I. Babchinska. – Vinnitsya : Teza, 2006. – 256 s.
 7. Isachenko A.G. Optimizatsiya prirodnoy sredy / A.G. Isachenko. – M.: Myisl, 1980. – 264 s.
 8. Isachenko A.G. Prikladnoe landshaftovedenie / A.G. Isachenko. – Leningrad: LGU, 1976. – Ch.1. – 152 s.
 9. Kanska V.V. Lokalniy pidhid do formuvannya antropogennih zapovidnih ob'ektiv na prikladi primiskoyi zoni Vinnitsi / V.V. Kanska, V.S. Kanskiy // Naukovi zapiski VDPU. Seriya: Geografiya. – 2016. – Vipusk 28. – Vinnitsya, 2016.
 10. Kanska V.V. Mistechkovi antropogenni zapovidni ob'ekti / V.V. Kanska, V.S. Kanskiy // Geografiya ta ekologiya: nauka i osvita: materiali VI Vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi (z mizhnarodnoyu uchastyu; do 25-yi richnitsi Nezalezhnosti Ukrayini), Uman, 14-15 kvitnya 2016 r. / vidp. red. O.V. Braslavska. – Uman: Vizavi, 2016. – S. 69-71.

Подано до редакції 25.01.2017

Рецензент – кандидат географічних наук Ю.В. Яценцюк